

MARIA ROGUSZKA

POZYCJA SPOŁECZNA KOBIETY PRACUJĄCEJ ZAWODOWO
JAKO PRZEDMIOT BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

I

Pojęcie pozycji społecznej należy do najbardziej fundamentalnych pojęć współczesnej socjologii. Na ich podstawie konstruuje się nowe twierdzenia, buduje nowe teorie w różnych subdyscyplinach socjologii. Dla socjologii ogólnej termin „pozycja społeczna” ma szczególne znaczenie przy objaśnianiu teorii stratyfikacji społecznej¹. Należy jednak stwierdzić, że mimo bardzo częstego posługiwania się tym terminem przez socjologów, zawiera on w swojej treści różnice, czasem dość znaczne. Różnorodność ta, powodująca wiele trudności (zwłaszcza, jeśli chodzi o końcową interpretację wyników badań empirycznych oraz dokonywanie porównań z innymi badaniami), płynie z faktu, że poszczególni badacze definiując na użytek swych rozważań pojęcie „pozycji społecznej” lub używając innego terminu zawierającego wszakże ten sam ładunek myślowy zwracają uwagę na niektóre tylko z jego aspektów². Warto zwrócić uwagę na fakt, że przyjęcie przez badacza takiej „cząstkowej” definicji z góry determinuje tok jego rozumowania. Np. przyjmując, że pozycję społeczną należy odnieść do pewnych atrybutów jednostek (powszechna to praktyka w socjologii amerykańskiej)³, szeregujących ludzi w hierarchicznie ułożone warstwy społeczne, w wyniku badań otrzymamy jedynie odpowiedź na pytanie, na jakim miejscu skonstruowanej przez badacza skali należy umieścić badaną jednostkę. Nierozwiązalna pozostaje jednak w dalszym ciągu kwestia rzeczywistej, obiektywnie uwarunkowanej po-

¹ Najcenniejszą ilustracją w tym względzie mogą być prace na ten temat S. Ossowskiego, *Z zagadnień struktury społecznej w: Dzieła*, t. IV, Warszawa 1968.

² W polskiej literaturze socjologicznej próbę uporządkowania treści zawartych w pojęciu „pozycja społeczna” znaleźć można w artykule W. Dereczyńskiego, *Analiza pojęcia pozycji społecznej*. *Studia Socjologiczne* 1967 nr I. Por. także: J. Frentzen *Analiza pojęć związanych z problematyką ról społecznych*, *Studia Socjologiczno-polityczne* 1965 nr 18.

³ Por. G. E. Lenski, *Alternative Perceptions of Status*, w: *Readings in General Sociology*. Praca pod red. R. W. O'Brien, C. C. Schrag, T. W. Martin, Boston 1964, s. 350.

zycji społecznej. Rodzi się także w tym przypadku jeszcze jedna wątpliwość: na jakiej podstawie przyjąć możemy, że wyróżnione przez badacza atrybuty jednostek są istotnie ważne i czy ustalenie shierarchizowania społecznego według nich określa wyczerpująco pozycję społeczną badanej jednostki. Zagadnienie jest o tyle ważne, że przecież już u Lintona, w klasycznym rozumieniu terminu „pozycja społeczna”, znaleźć można przekonanie, iż to, co nazywamy „ogólną” pozycją społeczną (niekiedy statusem społecznym), co się odnosi do miejsca jednostki w systemie stosunków społecznych, jest zbitką pojęciową, zawierającą w sobie ogół pozycji społecznych jednostki zajmowanych przez nią kolejno w trakcie uczestniczenia (w różnych określonych cezurach czasowych) w życiu społecznym⁴.

We współczesnej literaturze socjologicznej terminu pozycja społeczna używa się w następujących znaczeniach:

1) W duchu antropologicznej definicji lintonowskiej rozumie się pod tym terminem miejsce jednostki w systemie trwałych stosunków społecznych. Przy określeniu zatem tak rozumianej pozycji społecznej trzeba najpierw przeanalizować określony typ i charakter stosunków społecznych, w system których jednostka jest uwikłana. Powstają jednak natychmiast dalsze pytania: w jaki sposób, ze względu na co, za pomocą jakiej aparatury możemy jednoznacznie określić owo miejsce? Niezbędne jest zatem zawężenie tak pojętej definicji przez dodanie do niej elementów bliżej charakteryzujących nam poszukiwane „miejsce”. Wszak „pozycja społeczna” nie jest zjawiskiem społecznym bezpośrednio obserwowalnym — obserwowalne są jedynie konsekwencje społeczne zajmowania przez jednostkę takiej czy innej pozycji.

2) Bardziej zatem precyzuje „pozycję społeczną” drugi typ definicji, odnoszących ją wprawdzie również do systemu stosunków społecznych, lecz ze zwróceniem uwagi na zasady i normy, według których ów system funkcjonuje. Badając pozycję społeczną przy przyjęciu takiego sposobu jej definiowania badać trzeba głównie normatywne wzory systemu społecznego. Badając pozycję społeczną przy wyjściu z nieco innych założeń (np. przyjmując definicję Znanieckiego, dla którego pozycja w naszym rozumieniu nosiła nazwę „stanu socjalnego”⁵, nacisk przy przeprowadzaniu badań empirycznych należy położyć, jak się zdaje, na ogarnięcie zespołu norm i zasad, które formułuje grupa lub szersza społeczność w ramach swej wewnętrznej ideologii.

3) Wychodząc z założenia, że zachowanie jednostki, której pozycję pragniemy określić, pozostaje zawsze w pewnej zależności od ustalonych

⁴ Por. R. Linton, *Le fondement culturel de la personnalité*, Paris 1968.

⁵ F. Znaniecki, *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa, b. r. w., s. 120. Jako funkcję „stanu socjalnego” Znaniecki wyróżnia „pozycję ekonomiczną”, określając ją jako prawo przyznane jednostce do korzystania z określonych dóbr. (Por. „przywileje konsumpcji” S. Ossowskiego, przypis nr 8).

wzorców i oczekiwań społecznych, kładzie się w trzecim typie określania „pozycji społecznej” nacisk na hierarchiczny aspekt stosunków społecznych. Tak rozumiana (w kategoriach niższości—wyższości) pozycja społeczna wyznaczana jest przez czynniki natury obiektywnej (biologiczne i społeczne) jak i subiektywne (formalne i pozaformalne)⁶. W takim ujęciu pozycji społecznej jednostki lub kategorii jednostek ich „zachowania i cechy są wyrazem, przejawem lub oznaką wyższości i niższości, nadrzędności lub podporządkowania”⁷, a sama pozycja społeczna odnosi się do pewnych atrybutów jednostek niekiedy zwanych wskaźnikami pozycji społecznej. Takie pojmowanie pozycji społecznej jest, jak wspomniano uprzednio, najbardziej popularne wśród socjologów amerykańskich. W takim też ujęciu, w celu zbadania określonej pozycji społecznej wystarczy ustalić zespół atrybutów (należących przecież do zjawisk bezpośrednio obserwowalnych) i scharakteryzować jednostkę za pomocą hierarchicznego ustalenia układu tychże cech. Ten punkt widzenia prowadzi do zawężenia zagadnienia, pozwala też na pominięcie szerokich konotacji społecznych faktu zajmowania danej pozycji. Stąd czystą praktyką wśród socjologów jest określanie pozycji społecznej przy pomocy wskaźników, bez potrzeby jej definiowania.

4) Niekiedy wreszcie definiuje się pozycję społeczną jednostki poprzez określenie możliwości jej udziału w dobrach społecznie cennych. Tak ujął ją S. Ossowski uznając za miernik pozycji społecznej zakres przywilejów przysługujących danej jednostce w odniesieniu do środków konsumpcji oraz władzy⁸.

Marksistowskie teorie stratyfikacji społecznej stawiają zagadnienie pozycji społecznej w miejscu centralnym. Wszak leninowska teoria klas społecznych przez miejsce w społecznych stosunkach (stosunkach produkcji) definiuje klasę społeczną, wiążąc z tym miejscem (pozycją szeroko rozumianą) określone możliwości uczestniczenia przez członków danej klasy w procesie dystrybucji dóbr społecznych. Na tej też zasadzie znajdujemy w tych teoriach silne podkreślanie związków pomiędzy pozycją społeczną jednostki a pozycją szerszej zbiorowości, do której dana jednostka należy (warstwy, grupy, klasy). Pozycja społeczna jednostki w społeczeństwie globalnym (można powiedzieć: jej pozycja ogólna) jest w tym rozumieniu wypadkową poszczególnych pozycji zajmowanych przez jednostkę w społecznych układach mikrostrukturalnych. Fakt, że każda jednostka ma swoje miejsce w szeregu systemów społecznych, że

⁶ Por. H. Białyszewski, *Rola społeczna jako kategoria struktury*. Studia Socjologiczne 1967, nr I.

⁷ Por. W. Dereczyński, op. cit., s. 134.

⁸ S. Ossowski, op. cit., s. 32. F. Znaniecki to samo pojęcie określał terminem „stan socjalny”. Zob. F. Znaniecki, op. cit., s. 120; także: B. Gałęski, *Niektóre problemy struktury społecznej w świetle badań wiejskich*. Studia Socjologiczne 1963, nr I.

w każdej grupie, do której należy, zajmuje określoną pozycję, każe zauważyć, że badając pozycję jednostki w jakimkolwiek układzie, musimy ją odnieść do innych pozycji w grupie; więcej nawet — należałoby opisać całą grupę: ilość pozycji w wewnętrznej strukturze grupy, ich układ wzajemny i wreszcie, zgodnie z duchem leninowskich rozważań na ten temat, określić pozycję samej grupy w odniesieniu do innych struktur.

Obiektywnie rzecz biorąc, dopiero społeczna świadomość nadaje hierarchiczny aspekt układowi pozycji społecznych. Oceny hierarchiczne odnoszą się do tego, co jest konsekwencją zajmowania określonej pozycji przez jednostkę — do zachowań wiążących się z możliwością i faktycznym uczestnictwem w dobrach społecznie cennych. Każda skala pozycji społecznych zawiera więc w sobie element subiektywizmu.

Jak wspomniano, samo zdefiniowanie i precyzyjne określenie terminu „pozycja społeczna” wymaga wielu wysiłków. Prawdziwą trudność napotyka jednak dopiero próba praktycznego ustalenia pozycji społecznej jednostki. Najpowszechniejszą praktyką w tym względzie jest, jak zasygnalizowano, ustalenie pozycji przez analizę jej tzw. wskaźników. Istnieje ich pewna lista⁹, stereotypowo powtarzana przy większości badań empirycznych nad pozycją społeczną, lecz nie dającą bynajmniej gwarancji wyczerpania wszystkich możliwych atrybutów „pozycyjnych”. Przy takim ujęciu oczywiście, pierwszą czynnością badacza powinno być ustalenie związków pomiędzy pozycją społeczną a przyjętymi wskaźnikami¹⁰.

Bardzo często określa się również pozycję społeczną za pomocą pojęcia roli społecznej¹¹. Rola odnosi się do zachowania jednostki zajmującej daną pozycję. Rola to jednak również zespół normatywnych oczekiwań wysuwanych wobec jednostki zajmującej określoną pozycję¹². Nie jest jednak tak, jakoby z jedną pozycją społeczną wiązała się jedna tylko rola. Nie da się sztucznie wyizolować pozycji jednostki w grupie i poddać ją analizie (stąd u socjologów częste posługiwanie się terminem pozycji aktualnej i utajonej)¹³, podobnie jak nie można tego zrobić z rolą społeczną. Fakt pełnienia określonej roli, wszelkie jej przemiany i modyfikacje mają istotny wpływ zarówno na samą jednostkę, od której wymaga się zachowania zgodnego z pozycją przypisaną roli (znaczenie subiektywne), jak i na całokształt zjawisk społecznych i kulturowych zachodzących w obrębie całej społeczności (znaczenie obiektywne)¹⁴. Jednostka

⁹ Por. W. Dereczyński, op. cit.,

¹⁰ Por. E. Mokrzycki, *Procedura doboru wskaźników*. Studia Socjologiczne 1963 nr 2.

¹¹ Por. H. Białyszewski, op. cit.; F. Znaniecki, op. cit., s. 126, rolę społeczną określał mianem „funkcja społeczna”.

¹² Por. R. Linton, op. cit., s. 71.

¹³ Pierwszym teoretykiem, który zwrócił uwagę na ten fakt był R. Linton.

¹⁴ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1965, s. 81 - 84. Jak się wydaje, wszelkie modyfikacje w ramach społecznej roli jednostki płynące mogą z następujących źródeł: a) ze zmian ogólnego schematu wymagań wobec całej

oczekuje od innych członków społeczności, do której należy, zachowań zgodnych z ustalonymi wzorcami; jest także świadoma identyczności wymagań wobec niej samej. Im wyższy stopień zorganizowania danego społeczeństwa, tym większe zróżnicowanie ról społecznych, a co za tym idzie, precyzyjniej określony zespół oczekiwań społecznych wobec jednostki pełniącej jakąś rolę (zajmującej pewną pozycję społeczną). F. Znaniecki wyróżniał zatem np. dwie postacie roli społecznej — rolę „osobistą”, w pojęciu której na plan pierwszy wysuwa się element subiektywnych przekonań jednostki odnośnie do swej indywidualnej roli w grupie społecznej oraz „rolę społeczną” właściwą, w znaczeniu wyżej omówionym.

Badania nad pozycją społeczną jednostki uznać wypada za niezwykle istotne przy analizie społecznych zjawisk mających miejsce zarówno w ramach mikro- jak i makrostruktury danego społeczeństwa. Pojęcie to jest także użyteczne przy próbie określenia sytuacji jednostki w ramach szerszych zbiorowości — jej przywilejów i upośledzeń, a także zróżnicowania społecznego, jego przyczyn i konsekwencji. Taki właśnie aspekt mają rozważania, na temat określenia pozycji społecznej kobiet, których płęć jest wciąż jeszcze podstawą zróżnicowania społecznego.

II

Mniej więcej od kilkunastu lat można zaobserwować w naukach społecznych szczególne zainteresowanie „kwestią kobiecą”. Jest sprawą oczywistą, że podejmowanie na szeroką skalę zarówno przez pewne dyscypliny wiedzy jak i przez środki masowego przekazu identycznych kwestii świadczy bądź o zapotrzebowaniu społecznym na dany temat, bądź też o jaskrawości problemu wymagającego w związku z tym dogłębnej analizy i w miarę szybkiego rozwiązania. „Kwestia kobieca” należy niewątpliwie do tych ostatnich. Można nawet przyjąć, iż jest to niejako „druga młodość” tego problemu. Z całą ostrością wystąpił on bowiem już raz, na przełomie XIX i XX w. w epoce sufrażystek, w okresie walki kobiet o uzyskanie praw cywilnych i politycznych. Obecnie przyjął on nieco inną postać, co bynajmniej nie oznacza, że zagadnienie jest mniej ważne. Skrótowno i niezupełnie precyzyjnie można je określić jako walkę o przyznanie współczesnej kobiecie całokształtu praw społecznych, już nie w płaszczyźnie publicznej i państwowej, bo takie już uprzednio zdołała uzyskać, lecz prywatnej, często w ramach mikrostruktury społecznej. Obydwie te płaszczyzny ściśle się ze sobą zazębiają, a wszelkie zmiany w jednej implikują modyfikacje w obrębie drugiej; niemniej jednak przemiany struktury politycznej czy gospodarczej społeczeństwa są znacznie

kategorii osób zajmującej pewną pozycję, b) z takich samych zmian, lecz wyłącznie w odniesieniu do konkretnej jednostki, c) przez fakt niespójności zachowania jednostki z obowiązującym wzorem społecznym, przypisanym do jej pozycji.

szybsze niż te, które mają miejsce w procesie przekształcania ludzkiej świadomości; sposób i nawyki myślenia ludzkiego ulegają dość powolnym przeobrażeniom i ugruntowują się często w obrębie następnej dopiero generacji.

Niezwykłą popularność i rezonans zdobyły sobie aktualnie rozważania na temat psychiki, możliwości intelektualnych i funkcji kobiety w społeczeństwie. W literaturze socjologicznej czy socjologizującej Zachodu znaleźć można wiele analiz tych zagadnień obejmowanych wspólnym terminem „kobiecości”¹⁵. Inna sprawa, że jak się wydaje, ukierunkowanie całego zagadnienia w ten sposób oddaje samej kobiecie dość niedźwiedzią przysługę: zaczyna się ją traktować jako curiosum, nie jako normalnego członka społeczeństwa¹⁶. Pojawiają się jednak także, i to na wielką skalę, rozważania na temat wizji kobiety w życiu społecznym przyszłych pokoleń, biorące pod uwagę i opierające się na analizie ewolucyjnych przemian w sytuacji kobiety, dokonujących się pod wpływem czynników natury politycznej i gospodarczej¹⁷.

Ukształtowany przez tradycję podział ról kobiecych i męskich w społeczeństwie upatrywał funkcję kobiety głównie w opiece nad rodziną. Współczesność rozszerza znacznie pojęcie tej opieki, niekiedy ujmując nawet fakt aktywności zawodowej matki jako formę jej pełnienia¹⁸. Niewątpliwie tak długo, jak długo kobieta ograniczała się wyłącznie do działalności domowej i rodzinnej, jej pozycja społeczna była relatywna i związana z pozycją rodziny, która z kolei plasowała się w społecznym odczuciu niższości-wyższości w zależności od pozycji mężczyzny, będącego jej „głową”.

Czasy współczesne przynoszą doniosłe przeobrażenia mikrostruktury społecznej, najistotniejsze z nich dotyczą rodziny¹⁹, następuje bowiem modyfikacja jej funkcji, implikująca automatycznie zmiany wzorców osobowych poszczególnych członków rodziny. Szczególnie charakterystyczna i istotna zmiana dotyczy roli kobiety we współczesnej rodzinie, dokonująca się w ślad za zmieniającymi się funkcjami kobiety w spo-

¹⁵ Pojęciu temu nadawano w ramach każdej kultury i każdej formacji społeczno-ekonomicznej inny sens, lecz zawsze ono funkcjonowało i to z dużym powodzeniem.

¹⁶ Przypominam dziś już anegdotyczną *Socjologię kobiety* S. Szantera (Warszawa 1948). Doskonały to przykład zbyt wnikliwego zgłębiania problematyki „kobiecości”.

¹⁷ Np. R. Gubbles, *La citoyenneté économique de la femme*. Bruxelles 1966; *Images de la femme dans la société*. Praca zbiorowa pod red. P. H. Chombart de Lauwe, Paris 1964.

¹⁸ Zakres tych obowiązków we współczesnym społeczeństwie najlepiej określają wypowiedzi uczestniczek ankiety prasowej rozpisanej przez „Życie Warszawy”. Patrz: *Jaka jesteś rodzino?* Warszawa 1965.

¹⁹ Np. por. Z. Tyszka, *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, Warszawa 1970.

leczeństwie globalnym. Zmiany te następują zresztą niezależnie od faktu, czy dana kobieta ogranicza się do kontynuowania roli tradycyjnej tj. opieki nad dziećmi i zarządzania gospodarstwem domowym, czy też podejmuje się dodatkowo pełnienia samodzielnej funkcji poza rodziną w formie pracy zawodowej. W przypadku jeśli kobieta zaczyna pracować poza domem, mechanicznie niejako zmienia się jej pozycja: wiadomo bowiem skądinąd, że pozycja społeczna jednostki jest w swej większej części określona poprzez pracę zawodową — wszak to w trakcie jej trwania jednostka styka się z większością innych grup społecznych (m. in. nacisku)²⁰. Wiadomo, że dzięki swej pracy zawodowej, dzięki uzyskaniu samodzielności ekonomicznej, kobieta staje się bardziej cenionym członkiem społeczeństwa, wyżej plasując się w hierarchii prestiżu społecznego. Wielu autorów poczyniło już spostrzeżenie, że praca zawodowa działa korzystnie na wzrost autorytetu kobiety w rodzinie, na jej zrównanie z mężczyzną jako faktycznym żywicielem rodziny²¹. Praca zawodowa zapewnia kobiecie nie tylko przyspieszoną stabilizację materialną rodziny, lecz przede wszystkim, co jest tak istotne dla niej samej, wycmupowanie się spod dotychczasowej zależności finansowej od mężczyzny. Ponadto — z punktu widzenia korzyści całego społeczeństwa — szczególnym walorem aktywności zawodowej kobiet jest fakt, że sprzyja ona rozbudzeniu się u kobiety zainteresowań zagadnieniami ogólnospołecznymi oraz umożliwia jej pełne uczestnictwo w życiu społecznym i gospodarczym kraju. Prawdopodobnie z tych właśnie względów większość przeprowadzanych badań na temat zmian w zakresie pozycji społecznej kobiety dotyczyła konsekwencji zjawiska jej pracy zawodowej. Jednakże analiza tego zjawiska, choć masowego i mającego ważne reperkusje społeczne, nie wystarcza do udzielenia wyczerpującej odpowiedzi na pytanie o przemiany pozycji kobiety we współczesnym społeczeństwie (mam na myśli głównie społeczeństwa znajdujące się na dość wysokim szczeblu rozwoju sił wytwórczych). Wszak pozycja kobiety w społeczeństwie, a w szczególności pozycja kobiety pracującej zawodowo, będzie określana przez całokształt warunków obiektywnych wynikających z przemian struktury społeczno-ekonomicznej kraju (uprzemysłowienie, popyt na pracę kobiet, zróżnicowanie działów gospodarki, powstawanie zawodów tzw. kobiecych itp.)²² i subiektywnych, do których — jak się wydaje — zaszeregować należy zespół ocen i postaw ogólnospołecznych

²⁰ Por. R. Barrère, *Presentation des travaux de la Semaine Sociale*, w: *Le travail et les travailleurs dans la société contemporaine*. Lyon 1964, s. 12.

²¹ W Polsce np.: B. Tryfan, *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej*. Warszawa 1968, s. 73; J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety w rodzinie* Warszawa 1963, s. 168; J. Turowski, *Przemiany współczesnej rodziny*. Zeszyty Naukowe KUL, 1959, nr 4, s. 27.

²² Do warunków „obiektywnych” zaliczyć należałoby jeszcze szereg czynników wynikających z faktu bycia członkiem rodziny. Np. konieczność opieki nad dziećmi.

wobec zakresu praw i obowiązków kobiety, a będące wynikiem ścierania się nowych i dawnych wzorców. Poza tym odnośnie do kobiet zawodowo czynnych należy jeszcze zróżnicować ich pozycję w społeczeństwie (jako jednostek aktywnie uczestniczących w procesie produkcji) i w konkretnym zakładzie pracy. Należałoby więc przy tego typu badaniach zwrócić uwagę na całokształt uwarunkowań pozycji społecznej kobiety.

Współczesna polska literatura socjologiczna przynosi obszernie i bardzo wnikliwe opracowania dotyczące konsekwencji społecznych zjawiska pracy zawodowej kobiet²³. Istnieje także wiele analiz dotyczących aktualnych przemian współczesnej polskiej rodziny i całego społeczeństwa, a w ich ramach i pozycji kobiety²⁴. Analizując jednak współczesność, niekiedy nawet konstruując współczesny model kobiety polskiej, opracowania te na ogół nie interesują się problematyką tradycyjnych wzorów i modeli kobiety w społeczeństwie i w rodzinie, które ukształtowane historycznie jako rezultat konkretnych warunków, w jakich się dane społeczeństwo znajdowało, stanowiły, a niekiedy w dalszym ciągu stanowią, punkt oparcia dla powszechnych przekonań i poglądów odnośnie do zachowania i zajmowania przez kobiety określonych stanowisk w życiu społecznym. Chcąc się jednakże zorientować, jakie i czym uwarunkowane poglądy ma dane społeczeństwo na temat zakresu ról i obowiązków (a więc na pozycję kobiety), musimy i na ten czynnik zwrócić uwagę.

Porównując najogólniej badania nad pozycją społeczną kobiety, prowadzone w wysoko uprzemysłowionych krajach kapitalistycznych i socjalistycznych, można się bez trudu zorientować, że kładą one głównie nacisk na dwa różne aspekty uwarunkowań pozycji kobiety w społeczeństwie. Np. w Polsce w centrum zainteresowania stoi, jak już wspomniano, praca zawodowa kobiety, natomiast na Zachodzie Europy, zwłaszcza we Francji, dominują opracowania na temat subiektywnych uwarunkowań współczesnej pozycji społecznej kobiety²⁵. Nie znaczy to oczywiście, by pomijano tam milczeniem fakt aktywności zawodowej kobiet²⁶ — wiadomo wszak, że konflikt pomiędzy rolą zawodową i rolą rodzinno-

²³ Por. np. Z. Drozdek, A. Preiss-Zajdowa, *Stosunek kobiet do własnej pracy zawodowej*. OBOP, Warszawa 1962; J. Kulpińska, S. Dziecielska-Machnikowska, *Awans kobiety*. Łódź 1966; M. Sokołowska, *Kobieta pracująca*, Warszawa 1963.

²⁴ Por. np. F. Zweig, *The Worker in an Affluent Society*, London 1962, lub: *American Women — Report of the President's Commission on the Status of Women*. Washington 1963; D. Desanti (red.) *Questions féminines*. Paris 1968; F. Govaerts, *Les loisirs de la femme*. Bruxelles 1966.

²⁵ Por. A. M. Rocheblave-Spenlé, *Ies rôles masculins et féminins*. Paris 1964., s. 19-25; A. Michel, G. Texier, *La condition de la française d'aujourd'hui*, Paris 1964, s. 16 - 20.

²⁶ Np. w pracy *La femme dans le monde moderne* (Paris 1964), będącą próbą określenia konsekwencji ekonomicznych, społecznych i politycznych faktu uczestnictwa kobiety w społecznym procesie wytwarzania dóbr, zwrócono uwagę przede wszystkim na pracę zawodową kobiet, przyjmując, iż właśnie fakt objęcia przez nie miejsc pracy poza domem stanowi najbardziej rewolucyjną przemianę społeczną.

-opiekuńczą kobiety stanowi żywotny problem wszystkich krajów uprzemysłowionych. W Polsce jednakże, i o tym nie można zapominać, zjawisko pracy zawodowej kobiet, miało, przynajmniej w swojej genezie, również walor polityczny i propagandowy. Stąd może też pochodzą wspomniane różnice w stawianiu problemów.

Prowadząc rozważania nad pozycją kobiety pracującej, należy przedtem ustalić kryteria, wedle których tę pozycję można oceniać. Oczywiście, w przypadku zajmowania się wyłącznie kobietą jako pracownikiem, w mniejszym stopniu wydaje się być interesująca ta jej pozycja, z którą wiąże się rola gospodyni domowej. Nie można wszakże tego czynnika w żaden sposób pominąć, gdyż dopiero obydwaj łącznie mogą dać wyobrażenie o rzeczywistej pozycji kobiety w danym społeczeństwie. Jeśli bowiem — tradycyjnie rzecz ujmując — kobieta pozostająca wyłącznie w domu była traktowana i oceniana społecznie poprzez pryzmat zakresu obowiązków i faktycznie pełnionych ról społecznych swojego męża, to nawet, jeśli przez pewien krąg osób (mimo pełnienia podwójnej roli) będzie w dalszym ciągu tak oceniana, to jako pracownik jest traktowana, nagradzana i uznawana wyłącznie ze względu na osobiste zasługi i działalność produkcyjno-zawodową²⁷. Fakt istnienia jednak ścisłego związku pomiędzy pozycją kobiety w zakładzie pracy w rodzinie pozwala przyjąć, że zmiany w procesie produkcji pociągające za sobą m. in. zjawisko pracy zawodowej kobiet modyfikują również ich pozycję w skali zarówno mikro- jak makrostruktury społecznej.

Ogólnie rzecz biorąc, przy badaniach aktualnej pozycji kobiety w danym społeczeństwie, zwrócić trzeba uwagę na takie czynniki, jak:

- 1) praca zawodowa kobiety oraz charakter tej pracy²⁸, a także zakres zatrudnienia kobiet w ogóle (według struktury wieku i dzietności, według miejsc pracy i zawodów, według wysokości uposażeń itp.);
- 2) poziom wykształcenia kobiet w danym społeczeństwie oraz panujące w nim wzory wychowania;
- 3) zakres posiadanej przez kobietę władzy (władzy w rodzinie, władzy na stanowiskach społecznych itp.);
- 4) udział kobiet w instytucjach społecznych, kulturalnych i politycz-

²⁷ Pozycją kobiety w zakładzie pracy będzie jej miejsce w formalnej organizacji przedsiębiorstwa. Stereotyp każe kobietę z góry uważać za gorszego pracownika niż mężczyznę, właśnie ze względu na jej obowiązki domowe. Por. T. de Saint-Phalle, *Les femmes dans la société contemporaine*. France-Forum 1964, nr 60.

²⁸ Przyjmuje się bowiem, że praca pozwala jej na prawdziwy udział w życiu współczesnego społeczeństwa, polegający nie na wyłącznej konsumpcji dóbr, lecz również na ich wytwarzaniu; w tym wypadku naturalnie nie będzie chodziło o podjęcie jakiegokolwiek pracy zawodowej, lecz pracy wyspecjalizowanej, wymagającej posiadania kwalifikacji. Jest niemal regułą, i to we wszystkich społeczeństwach, że kobieta im bardziej jest wykształcona, tym częściej szuka zatrudnienia poza domem. Odbicie takiego stanu rzeczy znaleźć można w pracach omawiających współczesną kwestię kobiecą (polskich i zagranicznych).

nych danego społeczeństwa (m. in. formy spędzania wolnego czasu, formy konsumpcji itp.);

5) społeczny prestiż, którym się daną kobietę obdarza (w przypadku kobiety pracującej zawodowo należy — jak się wydaje — rozróżnić: prestiż społeczny, którym się darzy kobietę za działalność w sferze publicznej (ze względu na pracę zawodową, posiadaną władzę itp. czynniki), oraz prestiż społeczny, którym się darzy kobietę za działalność w rodzinie, za pełnienie funkcji prokreacyjno-opiekuńczych);

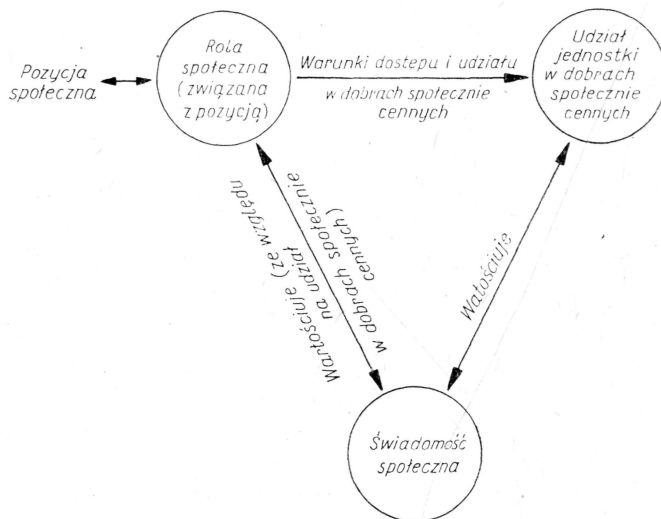
6) symboliczne zachowanie i cechy, m. in. manifestowanie tzw. kobiecości;

7) poglądy i opinie na temat ról społecznych kobiety (domniemanych i faktycznie przez kobietę pełnionych);

8) wysokość dochodu własnego kobiety.

III

Nawiązując do ogólnych rozważań nad znaczeniem pojęcia „pozycja społeczna” należałoby, jak się wydaje, przedstawić następująco wzajemne zależności pomiędzy obiektywną pozycją społeczną jednostki (czy kategorii jednostek) a odbiciem tej pozycji w świadomości społecznej:

Ryc. 1

Jest rzeczą tedy oczywistą, że układ pozycji w społeczeństwie zmieniać się będzie wraz ze zmianą ról społecznych oraz zmianami w rozmiarach i jakości dóbr społecznie cennych. Przy definiowaniu pozycji społecznej można zatem wyjść od któregośkolwiek z powyżej wyszczególnionych elementów, a mianowicie: osądu społecznego, udziału w dobrach

społecznie cennych (inaczej za S. Ossowskim — posiadania „przywileju konsumpcji”) czy wreszcie funkcji (roli) pełnionej w społecznym układzie.

Ustalając zatem, iż pozycja społeczna będzie rozumiana jako miejsce w systemie stosunków społecznych określone s hierarchizowanym w społecznej świadomości udziałem jednostki (czy kategorii jednostek) w dobrach społecznie cennych, przy badaniach nad pozycją społeczną kobiety należałoby spojrzeć na nią poprzez zespół czynników

1) pełniona aktualnie przez kobietę rola społeczna (rola pracownicza lub rodzinna albo obydwie razem);

2) możliwości uczestniczenia przez kobietę w dobrach społecznie cennych;

3) opinie i oceny dotyczące społecznej pozycji kobiety.

Rozpatrując szczegółowo powyższe czynniki okaże się ponadto, że dla określenia pozycji społecznej kobiety pracującej zawodowo potrzebna jest dodatkowo analiza:

1) rozmiaru i rodzaju popytu na pracę kobiet z uwzględnieniem kwalifikacji zawodowych kobiet, zapotrzebowania na taką siłę roboczą, gałęzi zatrudnienia kobiet w gospodarce narodowej, struktury zarobków kobiet, udziału kobiet w kierowniczych funkcjach produkcyjnych i zakresu wykonywanej przez nie pracy itp.;

2) udziału kobiet w życiu politycznym, organizacjach samorządowych i społecznych na terenie zakładów pracy;

3) stosunku współpracowników do kobiet jako współtowarzyszy pracy oraz opinii kobiet na temat własnej pracy zawodowej jak również społecznego nastawienia wobec faktu pracy zawodowej kobiet (skądinąd wiadomo, że współcześnie w społeczeństwie polskim, nawet w środowiskach żywego zaangażowania zawodowego kobiet, wbrew często faktycznej sytuacji, w sferze normatywnych wyobrażeń dominuje przekonanie, że praca na utrzymanie rodziny stanowi wyłączną funkcję i główne powołanie męża)²⁹.

Przy takiej analizie nie można też zapomnieć o znaczeniu dla pozycji społecznej kobiety-pracownika faktu wykonywania przez nią określonego zawodu. Każdy zawód, a raczej jednostka, która go wykonuje, zajmuje określoną pozycję w hierarchii społecznej. Pozycja ta w dużej mierze wynika z przydatności i doniosłości danego zawodu w określonych warunkach społecznych (gospodarczych i politycznych). Tradycja pracy mężczyzn w pewnych zawodach kwalifikowanych, które zaczynają być obecnie również udziałem kobiet, wytworzyła taki stan, iż kobiety w nich pracujące muszą podporządkować się i przystosować do oczekiwań społecznych względem tego zawodu, takich samych oczekiwań jakie doty-

²⁹ Por. *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*. Praca zbiorowa pod red. A. Sarapaty. Warszawa 1965.

czyły mężczyzny-pracownika. Na treść roli zawodowej kobiety składają się więc te same elementy co na treść roli mężczyzny, choć często jeszcze kobieta wykonująca ten sam zawód co mężczyzna, z trudem zdobywa sobie równorzędną z nim pozycję. W miarę jednak postępowania procesu aktywizacji zawodowej kobiet, powiększania przez nie zasobu swych kwalifikacji zawodowych, szkolenia zawodowego młodzieży żeńskiej, społeczeństwo „zmienia tradycyjne stereotypy wykonywanych zawodów, przyczynia się do powstawania nowych wzorów osobowych poszczególnych zawodów, wzorów przystosowanych do pracowników obu płci”³⁰.

Reasumując: pozycja społeczna współczesnej kobiety pracującej jest ściśle związana z jednej strony z zakresem obowiązków wyznaczanych jej tradycyjnie przez społeczeństwo, a więc obowiązków domowych, opiekuńczych, z drugiej jednak — z faktem wyjścia poza nie, z faktycznym uczestnictwem przez kobietę w procesie wytwarzania dóbr, co ma miejsce właśnie obecnie.

LA POSITION SOCIALE DE LA FEMME EXERÇANT UNE ACTIVITÉ PROFESSIONNELLE, EN TANT QU'OBJET D'ÉTUDES SOCIOLOGIQUES

Résumé

L'auteur s'occupe des conséquences méthodologiques provenant de l'adoption d'une conception définie du concept de „position sociale”. Car ces conséquences sont particulièrement importantes lorsqu'il s'agit de décrire la position sociale actuelle de la femme exerçant une activité professionnelle. Le partage des rôles féminins et masculins dans la société, découlant de la tradition, ramenait la fonction de la femme avant tout au fait de veiller sur la famille. De nos jours cette fonction est élargie et l'activité professionnelle de la mère est même parfois considérée comme une façon de veiller sur la famille. Il ne fait aucun doute que tant que la femme limitait ses occupations au foyer et à la famille, sa position sociale était relative et étroitement liée à la position de la famille qui, de son côté, prenait place dans l'échelle sociale bas-haut en fonction de la position de l'homme qui en était le „chef”.

Si l'on entreprend des considérations sur la position de la femme exerçant une activité professionnelle, il faut avant tout déterminer les critères selon lesquels on peut juger de cette position. Il est bien entendu que si on se concentre sur la femme en tant qu'employée, sa position liée au rôle de maîtresse de maison n'est intéressante qu'à un degré moindre. On ne peut cependant en aucun cas éliminer ce facteur car ce n'est qu'en considérant conjointement ces deux variables qu'il est possible de se faire une idée sur la position réelle de la femme au sein de la société globale. Car si la femme restant au foyer était, selon la conception traditionnelle, traitée et jugée dans la société en fonction des obligations et des rôles sociaux endossés par son mari, au jourd'hui sa situation est différente: d'une part elle continue à être jugée de la même manière par un certain nombre de personnes (malgré son activité professionnelle) mais d'autre part elle est traitée, récompensée et jugée uniquement en fonction de ses mérites personnels et de son activité dans

³⁰ A. Preiss-Zajdowa, *Zawód a praca kobiet*. Warszawa 1967, s. 17.

la production. L'existence d'un lien étroit entre la position de la femme dans l'entreprise de travail et sa position au sein de la famille nous permet d'admettre que les modifications dans le processus de production, entraînant entre autres l'activité professionnelle de la femme, modifient également leur position aussi bien à l'échelle de la macro- que de la microstructure sociale.

D'une façon générale, dans les études sur la position sociale actuelle de la femme exerçant une activité professionnelle, on prend en considération les facteurs suivants:

1) la profession de la femme ainsi que le caractère de cette profession et également l'emploi des femmes en général (selon l'âge et le nombre d'enfants), selon les lieux de travail et les professions, selon l'importance des rémunérations etc ...);

2) le niveau d'instruction des femmes dans une société donnée et les modèles d'éducation qui y sont en vigueur;

3) l'étendue des pouvoirs de la femme (dans la famille et aux postes sociaux);

4) la participation des femmes dans les institutions sociales, culturelles et politiques d'une société donnée (entre autres les formes de loisirs et les formes de consommation);

5) le prestige social de la femme (provenant aussi bien de l'activité publique que de l'activité familiale);

6) les comportements symboliques et les traits caractéristiques (entre autres la manifestation de la féminité);

7) les points de vue sociaux et les opinions concernant les rôles sociaux des femmes;

8) l'importance des revenus personnels de la femme.

La position sociale de la femme laborieuse d'aujourd'hui est étroitement liée d'une part aux obligations qui lui sont dictées traditionnellement par la société c'est à dire les obligations de maîtresse de maison, mais d'autre part à la participation réelle dans le processus de production.